

Попадинець Олена Василівна

УДК 330.837

**СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСАКЦІЙ КРЕДИТУВАННЯ
ЗА УМОВ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків 2009

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Архієреєв Сергій Ігоревич,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри загальної економічної теорії

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Яременко Олег Леонідович,
Рада Національного банку України, заступник керівника експертно-аналітичного центру з питань грошово-кредитної політики – начальник відділу стратегії монетарної політики, м. Київ;

кандидат економічних наук, доцент
Соболева Олена Петрівна,
Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України, завідувач кафедри економічної теорії

Захист відбудеться « 4 » вересня 2009 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, ауд. 2-12.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розісланий « 4 » серпня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М.Соболев

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна світова та національна економіка переживає серйозні за глибиною та масштабами перетворення, спричинені кредитною кризою, що охопила економіки більшості країн світу, руйнуючи фінансовий та реальний сектори. Це вже викликало істотну зміну банківської карти світу, з якої миттєво зникають інвестиційні та іпотечні установи; ще вчора найпотужніші західні банки переходять під контроль держав; інші, більш стійкі банки швидко поглинають конкурентів. Відбувається посилення інституційного підґрунтя кредитного сектору в розвинених країнах та інтенсифікація відповідного державного втручання.

В Україні, після становлення децентралізованих інститутів кредитування і відповідної інституціональної інфраструктури, бурхливий розвиток трансакцій кредитування (ТК) відігравав важливу роль у функціонуванні національної економіки, забезпечуючи економічне зростання. Сьогодні, в умовах посилення соціально-економічної нестабільності, вкрай важливі будь-які позитивні економічні сигнали, а стабілізація кредитно-банківської системи, відновлення довіри до неї вбачається одним з найважливіших та найнагальніших. Криза висвітлила брак та вичерпаність внутрішніх позитивних передумов розвитку українського кредитного сектора; навпаки, притаманність йому негативних зсувів і протиріч, які підсилюють занепад виробництва, спричиняючи мультиплікативні наслідки для економіки. Усвідомлення цих тенденцій має активізувати роль держави з акумулювання ресурсів та реформування сучасного інституту кредиту, відродження і оновлення інституційних засад його функціонування, що можливо лише на основі неоінституційної економічної теорії. Справа в тому, що ефективність і інституційна структура кредитного сектору не тільки залежать від економіки країни, але і самостійно впливає на її соціально-економічні характеристики. Наявність такого дієвого зворотного зв'язку може як генерувати позитивні зсуви з розв'язання проблем господарського механізму, так і навпаки, неефективний кредитний сектор, обтяжений завищеними трансакційними витратами (ТВ) через недієвий захист прав власності і недосконалу інституційну базу, унеможлиблює економічний зріст. Так, кожній трансформаційній економіці властивий значний рівень ТВ, у т.ч. і в кредитуванні, що тільки посилюють наслідки світової фінансової кризи. Оскільки ефективність кредитної системи багато в чому визначається інституціональними умовами її функціонування, це вимагає дослідження інституційних засад регулювання ТВ кредитування (ТВК). Необхідна активізація державного втручання у бік перегляду інституційних норм діяльності фінансово-кредитних установ. При цьому розробка форм взаємодії з мінімальними ТВК, неможлива без розгляду сутності ТК та їх витрат, структури, видів і визначення особливостей в трансформаційній економіці.

Отже актуальність теми дисертації зумовлена: по-перше, необхідністю системного підходу щодо подальшого вдосконалення заходів зі скорочення рівня ТВК, які визначають ефективність функціонування економіки; по-друге,

необхідністю виявлення специфічних особливостей ТВК та можливостей їх мінімізації для національної економіки; по-третє, потребою ґрунтовного теоретичного дослідження суті, особливостей і видів ТК, здійснюваних в межах інституту кредиту.

Ступінь дослідження проблеми. Теоретичною основою дисертації стали праці відомих вчених-економістів минулого і сучасності. Так, серед дослідників теорії кредитування відзначаються: Н.Версаль, В.Гесць, М.Єршов, Дж.Кейнс, К.Маркс, П.Патінкин, М.Савлук, О.Соболева, Л.Харис, Дж.Хікс, А.Чухно, С.Шумська, О.Яременко та ін. Питання інституціональної структури суспільства і трансакційних відносин знайшли висвітлення у працях С.Архієреєва, А.Аузана, В.Вольчіка, А. Гриценка, В.Дементьева, Т.Егертсона, Г.Клейнера, Дж.Коммонса, Р.Коуза, Д. Норта, В.Тамбовцева, Дж.Ходжсона, А. Шастітка та ін. Проблемам банківського сектора присвятили роботи М.Алексєєнко, О.Барановський, А.Даниленко, Є.Жуков, Г.Коробова, О.Лаврушин, В.Лагутін, А.Семенов, В.Челноков, Н. Шелудько та ін.

Проте, на відміну від вивчення загальної специфіки економічних інститутів та традиційного дослідження питань кредитування, новим і недостатньо вивченим напрямком економічної теорії залишається сукупність проблем інституціонального забезпечення ефективності економіки шляхом зниження ТВК. Вітчизняними економістами, власне, зроблені лише перші кроки в цьому напрямку, а комплексні теоретичні дослідження проблем інституту кредиту відсутні. Проблеми, пов'язані з визначенням впливу інститутів на ТВК, у т.ч. банківських установ, здатності банків ці витрати скорочувати, дослідження інституційних утворень, що цілеспрямовано впливають на ТВК, не знайшли місця у науковій літературі. Дотепер немає жодної концепції щодо темпів економічного зросту за рахунок потенціалу інститутів кредиту, і до сьогодні навіть не ставилося завдання створення механізму скорочення ТВК для національної економіки. Не розробленими є питання щодо сутності та особливостей ТК та їх витрат і факторів. Проте дослідження взаємозв'язку ТВК та інституційних перетворень, вдосконалення методики розрахунку цих витрат, аналіз їх структури сприятиме розвитку кредитного сектору і підвищенню ефективності національної економіки. Це й визначило мету і актуальність нашого дослідження.

Зв'язок роботи с науковими програмами, темами. Дисертація виконана в порядку реалізації завдань, визначених р. 3 основних напрямів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні «Активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва». Крім того, дисертант був співвиконавцем планової теми НДР кафедри економічної теорії Харківського національного університету імені В.М. Каразіна «Соціально-економічний механізм і наслідки ринкових перетворень» (№ ДР 0104U000675), в межах якої ним особисто підготовлено пропозиції щодо напрямків використання можливостей інституту кредитної кооперації.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення суті та видів

ТК, особливостей їх функціонування у межах трансформаційної економічної системи та оптимальних шляхів скорочення рівня відповідних їм витрат.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання:

- визначити сутність та особливості ТК як умову становлення інституту кредиту;
- з'ясувати форми і види традиційних та сучасних ТК, їх характерні ознаки та переваги для економічних агентів;
- визначити природу ТВК, їх структуру, специфіку на різних стадіях угоди і можливість застосування аналізу їх рівня для виявлення оптимальнішого способу організації ТК;
- розкрити загальнотеоретичні чинники виникнення ТВК;
- проаналізувати загальні і специфічні напрямки скорочення ТВК;
- визначити загальні тенденції розвитку основних форм та видів банківських і небанківських ТК в Україні;
- вдосконалити методику розрахунку ТВК банківського сектору та визначити їх рівень для України, дослідивши загальні тенденції зміни співвідношення основних видів ТВ;
- для підвищення ефективності ТК визначити напрямки вдосконалення інституційного середовища шляхом забезпечення умов скорочення рівня відповідних їм ТВК.

Об'єктом дослідження є розвиток інститутів кредитування в трансформаційній економіці.

Предметом дослідження є сутність, особливості трансакцій кредитування, супутні їм витрати та інституційні чинники скорочення їх рівня.

Методи дослідження. Наукова об'єктивність дисертації забезпечена використанням комплексу спеціальних і загальнонаукових методів дослідження. *Метод інституційного аналізу* дозволив визначити основні напрямки та зміст еволюції ТК і інституту кредиту в цілому, дослідити взаємозв'язок інституційних трансформацій сфери кредиту та відповідних ТВ. *Діалектичний метод* дозволив розглянути сутність та особливості ТК у процесі їх виникнення, розвитку, їх ознаки і сутність, роль в суспільстві, ефективність та перспективи розвитку тощо. За допомогою *формально-логічного методу* неповнота дослідження ТВК ліквідована шляхом встановлення зв'язку цієї наукової абстракції з практикою, здійснено її деталізацію і визначено місце в економічній системі, окреслені шляхи і напрямки практичної реалізації потенціалу категорії. З застосуванням *історико-порівняльного методу* були проаналізовані інститути захисту прав учасників ТК на різних історичних етапах і у різних країнах, що дозволило визначити закономірності їх розвитку і доцільність використання досвіду при удосконаленні інституційного середовища ТК. *Системно-структурний метод* дозволив розглянути ТК і їх інституційне середовище як систему. За допомогою *конкретно-соціологічного методу* було визначено місце інституційних факторів у скороченні ТВК провідних країн світу. Узагальнення і наочне відбиття емпіричних даних про сучасний стан ТК дозволив

статистичний, графічний, табличний аналіз.

Окрім робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, інформаційною базою дисертації стали нормативно-правові документи щодо регламентації взаємодії учасників кредитування, дані Держкомстату, НБУ та ін.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає у наступному:

Вперше:

1. визначено сутність трансакцій кредитування як сукупність відносин з приводу тимчасової передачі прав власності на здійснення дій з грошовими або матеріальними активами, що відбувається шляхом обміну пучка прав з використання даних активів в поточному періоді на право вимоги повернення збільшеної їх вартості через певний час та розкрито специфіку стадії виконання ТК на відміну від інших трансакцій, а саме наявність в ній двох етапів, зумовлену невідповідністю часу реалізації зобов'язань контрагентами (ЗА – виконання зобов'язань кредитором, який передає об'єкт угоди; ЗБ – означені дії з боку позичальника, який повертає об'єкт трансакції);

2. виділено характерні особливості ТК: історично похідний характер щодо товарних трансакцій, оскільки виникли для розмежування процесу одержання блага і його оплати в часі; обмін правами власності має тимчасовий характер; обмін сьогоденної вартості на майбутню, збільшену; здійснення руху цілого пучку прав власності, які є взаємодоповнюючими; тривалий характер взаємодії учасників; зворотній рух об'єкту трансакції кредитування.

Дістали подальшого розвитку:

3. класифікація ТК за критеріями: 1) участі спеціалізованої посередницької організації: опосередковані інституційними утвореннями (банками, кредитними спілками, фінансовими та лізинговими компаніями), змішані та безпосередні (приватні) трансакції кредитування; 2) рівня можливих трансакційних втрат: угоди з відносно низьким рівнем трансакційних втрат, з прийнятним рівнем та з високим рівнем трансакційних втрат;

4. теоретичне уявлення щодо чинників виникнення ТВК за рахунок включення чинника використання інформаційних технологій у кредитному процесі, а саме при: технічних збоїв і відмові функціонування інформаційних систем, при діях хакерів та електронному шахрайстві, помилках при зберіганні та передачі даних і освоєння нових технологій працівниками, при залученні сторонніх організацій до забезпечення надання електронних банківських послуг;

5. характеристика факторів, які зумовлюють в країнах з трансформаційною економікою (на прикладі України, Польщі, Росії, Білорусі) збільшення частки відсоткових ТВК банків відносно невідсоткових, а саме: зріст потреби у кредитуванні, що вимагає від банків більших відсоткових витрат з залучення позичкових коштів; зростання кількості банків у період трансформації, що призводить до сприятливішої процентної політики для вкладників; висока еластичність попиту на гроші, що збільшує сукупні процентні витрати банків;

впровадження інформаційних технологій, що дозволяє заощаджувати на адміністративних витратах; скорочення рівня і питомої ваги комісійних витрат, що скорочує непроцентні ТВК, складовими яких вони виступають.

Удосконалено:

6. методичні засади розрахунку ТВК в межах банківського сектору шляхом віднесення комісійних видатків, що є специфічною формою ТВ, до непроцентних ТВ банків та виділення в окрему групу непроцентних ТВ зі створення резервів, що є суспільними трансакційними видатками, спрямованими на захист всієї банківської системи від можливих трансакційних втрат;

7. визначення ТВК як сукупності всіх видатків та втрат, здійснюваних учасниками трансакцій кредитування у процесі її реалізації, у тому числі видатків, спрямованих на мінімізацію втрат, які виникають при тимчасовій передачі прав на здійснення певних дій з грошовими або матеріальними активами та класифікація ТВ кредитування відповідно: 1) їх носія: на витрати позичальника і на витрати кредитора (ТВ запозичення і ТВ надання кредиту); 2) рівня виникнення: приватні й суспільні; 3) здатності регулювання їх розміру: видатки та втрати; 4) можливості оцінювання рівня: вимірювані і невимірювані ТВ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх використання сприяє оптимізації величини суспільних та приватних ТВК кредитних установ та позичальників: *науково-дослідній сфері* – матеріали дослідження можуть використовуватись для розробки концепції з вдосконалення інституційної структури економіки з метою скорочення ТВК, при реформуванні законодавства, що регулює взаємодію учасників ТК, при підвищенні рівня інституційного забезпечення кредитної діяльності; *у навчальному процесі* – положення й висновки дисертації можливо використовувати при викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Гроші та кредит», «Інституційна економіка» і при підготовці відповідних підручників та посібників. Отримані результати дослідження і методичні рекомендації знайшли застосування у діяльності ХАК «ЗЕМБАНК» (довідка № 02-15/1-296 від 04.06.09) і в поглибленні теоретично-методичного забезпечення навчального процесу Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (довідка №1675/51 від 11.06.09).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження отримані автором самостійно. У наукових працях, що опубліковані у співавторстві, особистий внесок здобувача міститься у підрозділі «список публікацій».

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки дисертації доповідались на 8 міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Ліберманівські читання» (Харків, 2002), «Розвиток економіки в трансформаційний період: глобальний та національний аспекти» (Запоріжжя, 2005), «MicroCAD» (Харків, 2005), «Банківська система в умовах глобалізації фінансових ринків» (Черкаси, 2006), «Переяславська рада: гармонізація українсько-російських відносин» (Харків, 2006), «Банківська система в умовах

глобалізації фінансових ринків» (Черкаси, 2007), «Соціально –економічні проблеми розвитку країн з транзитивною економікою», (Харків, 2007), Банківська система в умовах глобалізації фінансових ринків» (Черкаси, 2008).

Публікації. Сформульовані в дослідженні положення, висновки та пропозиції опубліковані автором у 17 наукових працях, у т.ч. в 8 статтях у фахових виданнях, загальним обсягом 3,5 д.а.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Робота складається зі вступу, 3-х розділів, які загалом містять 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел (235 найменувань), 14 додатків. Загальний обсяг дисертації – 236 сторінки, основного тексту – 197 сторінок. У дисертації 10 рисунків і 29 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, його методологічну базу, мету і завдання дослідження, викладено наукову новизну отриманих результатів і їх практичне значення.

У Розділі 1 «Методологічні основи дослідження трансакцій кредитування та їх витрат» було здійснено теоретико-методологічне дослідження сутності, особливостей і розвитку ТК та ТВК, для чого був показаний розвиток уявлень про кредит у представників інституціональної, класичної та сучасної економічної теорії.

ТК було визначено як сукупність відносин з приводу тимчасової передачі прав власності на здійснення дій з грошовими або матеріальними активами, що відбувається шляхом обміну пучка прав з використання даних активів в поточному періоді, на право повернення збільшеної їх вартості в майбутньому. Найсуттєвішою ознакою ТК є «повернення», окрім якої їх учасникам властиве наступне: є самостійними економічними агентами; забезпечують майнову відповідальність один перед одним; поєднані взаємним економічним інтересом, тобто взаємозалежні. Структура класичної ТК містить суб'єкти (кредитор і позичальник), об'єкти і їх взаємовідносини (рис. 1).

Рис. 1. Структура ТК

Проаналізовано специфічність ТК за часом, а саме наявність трьох стадій (переговори, укладання контракту і його виконання) та особливості останньої, що

має два етапи, скільки виконання зобов'язань сторонами відрізняється у часі: якщо в товарній трансакції обмін, як правило, відбувається одночасно, то при ТК кредитор виконує зобов'язання раніше за позичальника. Тому на етапі 3А дія відбувається з боку кредитора, який передає права на об'єкт угоди, а на етапі 3Б позичальник їх повертає. На цьому відносини між учасниками припиняються або, у разі їх невиконання, продовжуються із залученням третьої сторони.

Інститут кредиту був визначений як ряд формальних і неформальних правил, що обмежують поведінку економічних агентів і упорядковують їх взаємодію з надання тимчасово вільних активів на визначених умовах, а також включає механізми контролю за дотриманням цих правил і примушення до їх виконання.

Сукупність всіх видатків та втрат, здійснюваних учасниками ТК у процесі її реалізації, у тому числі видатків, що спрямовані на мінімізацію втрат, які виникають при тимчасовій передачі прав на використання грошових або матеріальних активів, була визначена як ТВК. Їх структура і специфіка різняться залежно від особи платника та стадії реалізації ТК. Відповідно сторони, що здійснює витрати при ТК (рис.2), ТВ можна розділити на ТВ кредитування та ТВ запозичення, а їх сума складає загальні витрати ТК. Залежно від рівня виникнення, ТВК розподіляються на суспільні і приватні, співвідношення яких для різних економічних систем визначається формою власності та інституціональним устроєм. Тягар суспільних ТВ припадає на все суспільство і їх частково оплачує держава. Приватні ТВК є витратами окремих фірм і домогосподарств.

Рис. 2. Різновиди ТВК

Суспільні і приватні ТВК взаємопов'язані, можуть бути як явними і вимірюваними, так і неявними (невимірюваними). І суспільні і приватні ТВК складаються з втрат, що мають негативний і слабкорегульований характер і видатків, які регульовані і здійснюються свідомо. До суспільних трансакційних втрат ТК можна віднести всі втрати ресурсів, пов'язані з недостатньою надійністю кредитно-банківської системи, банкрутством банків і наслідками недовіри

населення, які вищевказані факти провокують. Суспільними видатками ТК є всі витрати функціонування економічної системи у сфері кредиту: з законодавства і утримання належних держорганів, судової та виконавчої системи, системи інституцій зі сприяння зросту ефективності ТК (ТВ на фонд гарантування внесків, на формування банківських резервів) та ін. Це і витрати з функціонування інститутів, що полегшують взаємодію економічних суб'єктів (бюро кредитних історій (БКІ), організації страхування об'єкта ТК та ін.). Різновидом суспільних ТВК є видатки і втрати застосування м'яких бюджетних обмежень (МБО), що останнім часом яскраво себе проявили в фінансово-кредитному секторі України. Слід відзначити суперечливість їх використання, оскільки регулярна підтримка ззовні збиткової організації консервує її неефективність і сприяє зворотному відбору, втім відсутність цієї підтримки за об'єктивних причин не дозволяє цій установі вижити, загрожуючи катастрофічними наслідками для національної економіки. Оскільки у кредитній сфері витрати *ex ante* «підтримуючої» організації є зазвичай нижчими за витрати *ex post* необхідно застосування МБО для збереження кредитних установ і непоширення паніки суспільством.

Окрім ТВ, здійснення ТК вимагає певних трансформаційних витрат, до яких слід віднести витрати функціонування банку як організації – на будівлі і приміщення, на робочі місця, на зв'язок і телекомунікації, транспорт та ін., тоді як ТВК складаються з витрат: на виплату відсотків, на операції на фінансових ринках, на рекламу і збут, внаслідок порушення умов угод, заробітну платню кредитним експертам, нотаріусам і юристам, службу безпеки та колекторів, судові витрати, неустойки, списання заборгованостей, відрахування в резерви та ін.

У Розділі 2 «Теоретичні засади та інституційні фактори зменшення рівня трансакційних витрат кредитування» розглянуті сучасні теорії щодо ролі банківських установ в процесі оптимізації взаємовідносин економічних агентів. Так, з позиції теорії фірми Р.Коуза значні ТВ при стихійних ринкових ТК змушують учасників шукати варіанти їх здійснення через централізований механізм (фірму). Саме спеціалізовані фінансово-кредитні установи дозволяють скоротити ТВК, пов'язані з відсутністю довіри між незнайомими учасниками, що вимагає системи гарантій, та забезпечують існування механізмів і процедур зі своєчасного повернення об'єкту ТК. Різноманітні кредитно-фінансові установи забезпечують економію ТВК, оскільки є професійними посередниками. Відповідно головною функцією кредитних організацій є координація, яку вони реалізують ефективніше за приватних осіб, що зменшує сукупні ТВ. Було виявлено, що ефективна організація взаємодії у кредитній сфері зменшує ТВ суспільства: 1) за рахунок використання банківських внесків (зменшують витрати застосування готівки); 2) шляхом диверсифікації ризиків і професійного інвестування; 3) через надання послуг делегованого моніторингу та якісну обробку інформації; 4) через відгуки кредитних установ, що є сигналами для ринку про кредитоспроможність учасників і дозволяючи заощаджувати на інформаційних витратах. Втім, на формування ресурсів банків істотно впливає

проблема захисту внесків і зниження ТВК, що є складним багатовекторним процесом, який передбачає взаємодію ряду чинників.

Серед інституційних чинників зменшення ТВК особливе місце посідає розробка і впровадження ефективної законодавчої бази, у тому числі щодо створення досконалого інформаційного поля учасників. Зменшити ТВК спроможна система БКІ, що є установами для збору, обробки, зберігання і розповсюдження відомостей щодо кредитних історій позичальників. БКІ: 1) інформують банки про позичальників, ті точніше прогнозують повернення позики, зменшуючи ризики негативного відбору; 2) дозволяють економити на ТВ пошуку інформації, її вимірюванні і оцінюванні, змушують кредиторів встановлювати конкурентні ціни; 3) дисциплінують позичальників, посилюючи феномен фінансової репутації. БКІ вигідні як позичальникам, так і кредиторам, оскільки перші отримують дешевші і швидші позики, а другі розширюють обсяги якісних ТК. При кредитній кризі значення БКІ посилюватиметься, оскільки при згортанні кредитування виробництва, роль споживчих ТК тільки зростатиме.

Оптимізувати ТВК дозволяє система страхування депозитів, яка також допомагає зменшити ризики кризи через масове вилучення внесків, мобілізувати грошові заощадження та захистити вкладників від непрогнозованих ризиків. Система страхування депозитів має враховувати принципи: наявність інституційного фундаменту – самостійного міжбанківського страхового фонду; метою є вирівнювання ризиків окремих банків; обов'язкова участь у страхуванні всіх фінансових установ, що приймають внески; диференційована фінансова участь залежно від ризикованості діяльності і активів. За відсутності чи при недосконалому функціонуванні цих інституцій, ТВ торкнуться насамперед дрібних вкладників і відіб'ються на довіри до банків, вилученні депозитів та погіршенні загальної соціально-економічної ситуації в країні.

В розділі 3 «Розвиток трансакцій кредитування та динаміка відповідних їм витрат в Україні» показано тенденції розвитку банківських та небанківських ТК. Сектор ТК характеризувався останніми роками посиленням конкуренції між вітчизняними й іноземними установами, що супроводжувалось зростанням кількості та обсягів ТК. Втім, економічна криза 2008 р. виявила завелику залежність від світового ринку капіталу, брак власних кредитних ресурсів, ризики розбалансованості активів та пасивів банків за строками і валютою. Внаслідок втрати дешевих «довгих» іноземних ресурсів і довіри населення до банків, падіння курсу гривні, загальну несприятливу економічну ситуацію, в країні відбулось згортання кількості та обсягів ТК, їх здорожчання і погіршення умов. Криза, безробіття, зменшення доходів збільшують частку «сумнівних» активів кредитних установ та рівень ТВК, який кредитори намагаються перекласти на плечі позичальників. Іншим негативним моментом є загрозливий перекіс пріоритетів банків: посилення споживчого кредиту на шкоду реальному сектору.

Важливим є питання співвідношення різних видів ТВК. Так, сьогодні сектору кредиту властивий високий рівень *витрат координації* через наявність досить

потужної конкуренції на кредитному ринку з боку пропозиції і попиту, що створює проблему вибору і вимагає витрат з визначення найвигідніших і безпечних варіантів ТК. В умовах кредитної кризи складність вибору посилюється через згортання кредитних програм, подорожчання ТК, жорсткий контроль і вимоги (для позичальника) і через зріст кількості ненадійних позичальників (для кредитора). Високі витрати координації змінюють спосіб взаємодії учасників. Так, при збільшенні цих витрат з боку банків, їх витісняє ринок і стихійні угоди.

Запропоновано вдосконалену методику підрахунку ТВК банків, за якою всі ТВ (1) розподіляються на процентні та непроцентні (2). Оскільки розмежування трансакційних та трансформаційних витрат кредитування є проблемою, то з позиції мікроекономіки доречно здійснювати цей розподіл, відносячи до останніх, насамперед, адміністративні витрати; а з позиції макроекономіки, весь сектор банківських послуг є трансакційним, і всі витрати його функціонування теж ТВ. Ці припущення дозволили визначити рівень ТВК банків України за 2001-2008 рр.

$$\text{ТВ} = \text{ТВ}_{\text{процентні}} + \text{ТВ}_{\text{непроцентні}} \quad (1)$$

$$\text{ТВ}_{\text{непроцентні}} = \text{ВВ} + \text{НВВ} + \text{ОП} + \text{КВ} + \text{ВФР} + \text{ІН} \quad (2)$$

де ТВКБ – трансакційні витрати банківського сектору;

ВВ – відсоткові витрати;

НВВ – невідсоткові витрати;

ОП – витрати з оплати праці кредитного персоналу;

КВ – комісійні витрати;

ВФР – витрати на формування резервів;

ІН – інші витрати.

Аналіз співвідношення відсоткових та невідсоткових ТВКБ показав тенденцію збільшення частки відсоткових ТВ відносно невідсоткових (рис.3а і 3б), що було підтверджено для Польщі, Росії та Білорусі у 2001-2007 рр.

Рис. 3. Співвідношення процентних та непроцентних ТВКБ у 2001-2008 рр.: мікро- та макроекономічний підхід

*Розраховано за даними фінансової звітності банків України у 2001-2008 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.bank.gov.ua/Bank_Supervision/index.htm

В структурі непроцентних ТВК в Україні протягом останніх шести років збільшуються витрати на персонал, їх частка зросла на 2,5% (табл. 1). Спостерігається скорочення комісійних витрат (з 6,5 до 5,4%). Витрати на формування резервів коливаються в межах 29-31%. Частка інших невідсоткових ТВК теж скорочується – з 18,5 до 15,6%. З макропідходу, враховуючи адміністративні витрати, можна відзначити їх зменшення з 27,3% до 20,5%.

Таблиця 1.

Структура непроцентних ТВКБ України у 2003-2008 рр. мікропідхід

*Розраховано за даними фінансової звітності банків України у 2001-2008 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.bank.gov.ua/Bank_Supervision/index.htm

Рівень і структура ТВК визначаються як факторами мікро-, так і макросередовища. Державна грошово-кредитна політика, заходи цінового регулювання в монетарній сфері, інституційні перетворення, зміни законодавства впливають на рівень ТВК, відбиваються на співвідношенні відсоткових і невідсоткових ТВ. Проте є і інша залежність: рівень ТВ сам здатний визначати зміни інституційної структури суспільства.

Високі ТВК вимагають впровадження механізмів, які мають скоротити їх рівень і вирівняти співвідношення. Їх інституційним наслідком стає відповідна трансформація кредитної системи, поява якісно нових інституцій. Ці інституційні і технологічні зміни індукують зміни у витратах угоди, ефективність/неефективність яких у свою чергу спричиняє подальші інституційні перетворення.

ВИСНОВКИ

В дисертації було вирішено актуальне наукове завдання теоретичного узагальнення сутності та особливостей трансакцій кредитування за умов ринкової трансформації економіки. Це дозволило виявити характерні ознаки ТК, їх форми, види, природу; структуру та чинники виникнення ТВК, загальні та специфічні методи їх скорочення, у т.ч. шляхом реформування інституційного середовища ТК та дійти наступних загальних висновків.

Активний розвиток ТК призвів до становлення інституту кредиту, серед умов виникнення якого: збіг суперечливих інтересів у кредитора і позичальника та визнання ними еквівалентності обміну сьогодишнього права використання об'єкта і майбутнього право на його повернення і отримання відсотку; їх юридична самостійність; наявність довіри, гарантій чи інформації; існування механізму примусу до виконання зобов'язань, простота і низькі витрати використання.

Оскільки постійно розширюють обсяги та специфіку ТК залежно від їх умов і вартості, то можливо класифікувати ТК залежно від об'єкта позики, особи контрагентів, цільового призначення, кількості учасників, участі в ТК посередницького інституту, рівня можливих трансакційних втрат та ймовірності їх скоротити. Реалізація будь-яких ТК передбачає окрім ТВК, здійснення трансформаційних витрат, спричинених функціонуванням банку як організації. Трансформаційні і ТВК взаємодоповнюються і взаємозамінювані. Зріст перших дозволяє диверсифікувати ризики і знизити останні шляхом вибору учасниками угод з найприйнятнішим переліком прав. Залежно від стадії виконання, специфіка ТК (різний час реалізації зобов'язань сторонами) визначає особливості розподілу супутніх ТВ. Оскільки кредитор виконує зобов'язання раніше за контрагента, то особливість ТВК полягає в можливості їх нерівного розподілу між учасниками на останній стадії.

Процедури зі зменшення ТВК класифікуються як загальні та специфічні, до яких на мікрорівні відносяться: гарантії, застави і запоруки, завищена вартість позики з врахуванням можливого неповернення, впровадження ІТ та видатки на збір інформації, ефективний скоринг. На макрорівні інституційними чинниками оптимізації ТВК є ефективне законодавство, створення систем БКІ та страхування депозитів.

Аналіз ринку ТК в Україні засвідчує існування двох погрозливих тенденцій; перша – у викривленні його розвитку, коли в умовах економічної кризи банки фактично лишають позик реальний сектор економіки, через що відбувається подальше розгортання спаду, поглиблюється структурна відсталість промисловості, зменшуються бюджетні витрати соціального характеру, а інституційна слабкість економіки України уможливорює таку деформацію. Друга – в тому, що банки для отримання надвисоких прибутків шляхом споживчого кредитування спричиняють завелику концентрацію кредитних ризиків у одному сегменті, що збільшує ТВК через зріст частки проблемних позик і підвищення

вартості ТК, що унеможлиблює виплати за ними; масові судові позови сторін, втрату довіри до банків та її руйнівні наслідки для кредитної сфери і для економіки в цілому. Подолання цих тенденцій вимагає посилення інституційного поля держави.

Вдосконалення методики розрахунку ТВК для банків дозволило виділити два їх види: відсоткові та невідсоткові. Відсотковими є всі витрати, пов'язані з залученням пасивів для здійснення ТК, а невідсоткові ТВ є сумою витрат на отримання інформації, формування основних фондів, управління, координацію, на організацію взаємодії з державою, створення резервів і комісійні витрати. Отримані результати щодо ТВК банків України на мікро- і макрорівні демонструють тенденцію щодо збільшення частки відсоткових ТВ та зменшення невідсоткових. ТВКБ безпосередньо пов'язані з інституційними змінами та самостійно є дієвим чинником інституційних і технологічних перетворень. Зависокі невідсоткові ТВК змушують ринок і державу впроваджувати механізми для скорочення їх частки і вирівнювання співвідношення.

Скорочення рівня ТВК в Україні вимагає задіяти численні інструменти державної політики адміністративного і ринкового характеру для формування ефективної політики з управління і перерозподілу приватних та суспільних ТВ, що передбачає: 1) реформування, насамперед, основ системи Фонду гарантування внесків фізичних осіб у напрямку диференціації внесків банків-учасників згідно ступеня ризику їх угод та якості активів; 2) вдосконалення принципів відшкодування втрат вкладникам збанкрутілих комерційних банків через запровадження регресивної шкали компенсації, що має не лише захистити найдрібніших вкладників, але і змусить заможніших цікавитись фінансовими справами банку та скоротить суспільні ТВ; 3) створення інформаційно-консультативної мережі (на зразок БКІ), що обслуговуватиме вкладників: інформуватиме щодо показників діяльності банків, їх рейтингів, здійснюватиме супровід відшкодування внесків при розоренні банку та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Попадинець О.В. Розвиток трансакцій кредитування та заходи регулювання їх витрат в Україні / Архієреєв С.І., Попадинець О.В. – Х.:Константа, 2007. – 152 с.

Статті у фахових виданнях

2. Попадинець Е.В. Трансакции в контексте теории прав собственности / Попадинец Е.В. //Вісник Національного технічного університету «ХПІ», Зб. наук. пр. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ ХПІ. – 2005. –№34. – С.41-49.

3. Попадинець Е.В. Сущность, условия становления и функционирования института кредита / Попадинец Е.В. // Вісник Національного технічного університету «ХПІ», Зб. наук. пр. Серія: Технічний прогрес і ефективність

виробництва. – Харків: НТУ ХПІ. – 2005. – №58. – С.5-7.

4. Попадинець Е.В. Сущность трансакций кредитования и их особенности / Архиреев С.И., Попадинець Е.В. / Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Випуск 103-1. Донецьк: ДонНТУ, – 2006. – С.38-45. (здобувачем розкрито зміст ТК, їх характерні риси і специфіку за стадіями).

5. Попадинець Е.В. Трансакционные и трансформационные издержки кредитования: виды и взаимосвязь / Архиреев С.И., Попадинець Е.В. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т.18.-Суми: УАБС НБУ, 2006. – С.32-37. (дисертант визначив сутність і види ТВК).

6. Попадинець О.В. Використання міжнародного досвіду забезпечення захисту прав учасників кредитних трансакцій в Україні / Попадинець О.В. // Стратегічні пріоритети. – 2007. - №3(4). – С.111-118.

7. Попадинець Е.В. Общие тенденции развития трансакций кредитования в Украине и возможности регулирования соответствующих им издержек/ Попадинець Е.В. // Бізнес-інформ, 2007. - № 9(2). – С.88-93.

8. Попадинець О.В. Структура, загальні тенденції та динаміка трансакційних витрат кредитування банківського сектору України / Архиреев С.И., Попадинець О.В. / Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – №1. –Т.2 (105).– С.13-16. (здобувачем вдосконалено методику розрахунку ТВ банків і визначено чинники збільшення відсоткових ТВК).

9. Попадинець О.В. Інституційні фактори скорочення трансакційних витрат кредитування / Архиреев С. И., Попадинець О.В. // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3(8). – С.84-92. (здобувач запропонував систему інституційних факторів зі скорочення ТВК).

Статті в інших виданнях

10. Попадинець Е.В. Влияние состояния банковской системы на особенности осуществления трансакций кредитования в регионе ЦВЕ // Архиреев С.И., Попадинець Е.В. / Регіон: стратегія і пріоритети. – 2006. – №4. – С. 79-87.

11. Попадинець Е.В. К вопросу о путях снижения трансакционных издержек кредитования / Попадинець Е.В. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. Вип. 1(1). – Харків, - 2006 р. – С.102-107.

12. Попадинець Е.В. Защита прав участников кредитных трансакций на современном этапе: анализ отечественного и международного опыта / Попадинець Е.В. / Переяславська Рада та гармонізація українсько-російських відносин: Зб. наук. пр.: - Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – С.459-471.

13. Попадинець О.В. Вплив використання інформаційних технологій на рівень трансакційних витрат кредитування / Попадинець О.В. // Управління розвитком. Збірник наукових статей ХНЕУ, 2007.– №8– С.116-118.

Тези доповідей

14. Попадинець О.В. Можливості та перспективи застосування кредитної кооперації у розвитку малого бізнесу в Україні та формування механізму

фінансової підтримки / Попадинець О.В., Богуш Г.В. // Вчені записки: наукове видання; Випуск 10. Харків: ХІУ, 2003. – С.226-229.

15. Попадинець О.В. Сучасні тенденції в кредитних операціях комерційних банків / Попадинець О.В. / Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток економіки в трансформаційний період: глобальний та національний аспекти. Т. IV. –Дніпропропетровськ: Наука і освіта. – 2005. – С.198-199.

16. Архиреев С. Неопределенность и риски как факторы формирования трансакционных издержек кредитования / Архиреев С., Попадинец Е. // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матер. Міжнар. Наук.-практ. конф. – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2006. – С.42-44.

17. Архиреев С.І. Використання міжнародного досвіду реформування системи страхування внесків як чинник зниження трансакційних витрат кредитування / Архиреев С., Попадинець О. // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матер. Міжнар. наук-практ. конф. – Черкаси: ЧБІ УАБС НБУ, 2007. – С.74-76.

АНОТАЦІЯ

Попадинець О.В. Сутність та особливості трансакцій кредитування за умов ринкової трансформації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків, 2009.

На основі інституційного аналізу розглянуто теоретичні аспекти трансакцій кредитування та відповідних їм витрат, здійснено комплексний аналіз їх сутності, структури та особливостей в умовах трансформаційної економіки України. Досліджуються фактори рівня трансакційних витрат кредитування, з'ясовується їх залежність від трансформаційних витрат, виділено чинники скорочення їх рівня. Запропоновано вдосконалену методику підрахунку трансакційних витрат банківського сектору, за допомогою якої ці витрати були обчислені для України у 1998-2008 рр. Розроблено комплексний підхід з оптимізації рівня і структури цих витрат шляхом посилення інституційних заходів щодо реформування принципів роботи фонду гарантування банківських внесків, впровадження регресивної шкали відшкодування, активізації роботи бюро кредитних історій, визначення правових та етичних норм діяльності колекторних служб.

Ключові слова: трансакція кредитування, трансакційні витрати кредитування, інститут кредиту, інституційні чинники.

АННОТАЦИЯ

Попадинец Е.В. Сущность и особенности трансакций кредитования в условиях рыночной трансформации. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли.

- Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Харьков, 2009.

На основе институционального анализа подходов отечественных и зарубежных авторов рассмотрены теоретические аспекты трансакций кредитования и соответствующих им издержек, проведен комплексный анализ их сущности и особенностей в условиях трансформационной экономики Украины. Исследуется роль трансакций кредитования для становления института кредита. Показана специфика трансакций кредитования в зависимости от временного фактора. Рассмотрены основные формы и виды трансакций кредитования. Определены трансакционные издержки кредитования и выделены их особенности на разных стадиях реализации соответствующей сделки. Определены основные группы трансакционных и трансформационных издержек кредитования для участников и общества. Рассматриваются факторы, которые в условиях трансформационной экономики вызывают возникновение самого явления трансакционных издержек кредитования. Проведена характеристика институциональной роли трансакционных издержек кредитования с позиции модели фирмы Р.Коуза. Проанализированы основные виды трансакционных издержек по критерию стадии возникновения, плательщика, возможности измерения и проч. Исследуются факторы, определяющие уровень трансакционных издержек кредитования, выявляется их взаимосвязь и взаимозависимость с трансформационными издержками, разграничены общие и специфические факторы сокращения трансакционных издержек кредитования. Показано влияние институциональных факторов на уровень трансакционных издержек кредитования; поскольку последние неотделимы от издержек информационного характера, то государство стремится обеспечить всех участников равным доступом к информации, разрабатывая и внедряя соответствующие законы. Кредитным организациям их выгодно соблюдать, поскольку происходит рост уверенности в их надежности и готовности доверить им средства. Доказывается, что если институциональные нормы увеличивают издержки, банки стараются их обойти, что способствует развитию форм трансакций кредитования и говорит о создании новых институтов и эволюцию старых. С помощью статистического анализа рассмотрена динамика и тенденции развития банковских и небанковских трансакций кредитования в Украине относительно их отраслевой и целевой направленности. Проанализированы проблемы, которые тормозят развитие рынков как банковских, так и небанковских трансакций кредитования, в т.ч. сделок осуществляемых факторинговыми, форфейтинговыми, лизинговыми компаниями, кредитными союзами и проч. Показано влияние мирового финансового кризиса на состояние трансакций кредитования в стране и на уровень и соотношение разных видов сопутствующих трансакционных издержек. Исследуется влияние трансакций кредитования на развитие сопутствующей отрасли страхования. В частности, отмечается резкий рост издержек координации и принуждения. Предложена усовершенствованная методика расчета трансакционных издержек банковского

сектора, с помощью которой эти издержки были рассчитаны для Украины в 1998 - 2008 гг. Определена тенденция роста доли процентных трансакционных издержек кредитования относительно непроцентных, что было также подтверждено в трансформационных экономиках Польши, России и Беларуси. Рассматривается изменение структуры непроцентных издержек отечественных банков. Проанализировано соотношение полученных трансакционных издержек украинских банков и общего дохода, показавшее, по сравнению с США их завышенный уровень. Разработан комплексный подход по оптимизации уровня и структуры этих издержек с помощью государственной политики в направлении усиления институциональных мероприятий по реформированию принципов работы фонда гарантирования банковских вкладов, внедрения регрессивной шкалы возмещения, активизации работы бюро кредитных историй, определения правовых и этических норм профессиональной деятельности коллекторских служб и проч.

Ключевые слова: трансакция кредитования, трансакционные издержки кредитования, институт кредита, институциональные факторы.

SUMMARY

E.Popadinets. Essence and Peculiarities of Credit Transactions during Market Transition - Manuscript.

The dissertation for Candidate's Degree in Economics. Speciality 08.00.01 – economic theory and history of economic thought. V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2009.

Theoretical aspects of credit transactions and credit transaction costs are considered within institutional analysis framework. Comprehensive analysis of their essence, structure, and peculiarities in transitive Ukrainian economy has been made. Determining factors of credit transaction costs' level and their dependence from transformation costs are explored. Adjusted method of calculation of transaction costs in banking industry is provided. It has been applied for calculation of the costs for Ukrainian banking sector for 1998-2008. Integrated approach as for optimization of credit transactions cost's level and structure has been developed. Its key points are to strengthen institutional component of government policy concerning the principles of arrangement of bank deposit insurance fund, to introduce progressive scale of rebate, to enhance credit history bureau, to improve collector agencies' legal and moral framework.

Key words: credit transactions, credit transaction costs, institution of credit, institutional factors.

ПОПАДИНЕЦЬ ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

**СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСАКЦІЙ КРЕДИТУВАННЯ ЗА
УМОВ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск
д.е.н., проф. Архієреєв С.І.

Підписано до друку 10.07.2009 р. Формат 60х90 ¹/₁₆
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн.-друк.арк. 0,7. Обл.- вид.арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № .
